

DOI: [https://doi.org/10.35387/ucj.2\(4\).2021.38-46](https://doi.org/10.35387/ucj.2(4).2021.38-46)

ОЛЕНА ТРИНУС

РОЗВИТОК МОТИВАЦІЇ ДО НАВЧАННЯ ОСІБ ТРЕТЬОГО ВІКУ

Abstract. В статті розкрито значення навчальної мотивації для освіти осіб третього віку. Наведено власне визначення мотивації до навчання зазначеної вікової категорії як системи біологічних, соціальних, особистісних чинників, які керують поведінкою особи третього віку та спонукають включитися у процес навчання з метою реалізації власних можливостей та здібностей, розкриття внутрішнього потенціалу задля збереження гідної якості життя. Представлено типологію навчальних мотивів людей третього віку за критеріями: цілеспрямованістю – соціальні, пізнавальні та особистісні мотиви; модальністю – позитивні та негативні мотиви; локалізацією стимулів діяльності – зовнішні та внутрішні мотиви, та охарактеризовано їх роль у забезпеченні навчальної діяльності. Визначено фактори, що зумовлюють розвиток мотивації навчальної діяльності – внутрішньо-особистісні, міжособистісні фактори та фактори, що діють на рівні спільнот. Важливими внутрішньо-особистісними факторами виокремлено усвідомлене бажання вчитися, інтеграцію в суспільне життя, відчуття потрібності та корисності; наявність пізнавальної активності; самостійне обирання способу отримання знань тощо. Серед міжособистісних факторів визначено створення сприятливого навчального середовища, атмосфери підтримки та безпеки; розуміння унікальності кожного старшого учня; формування у людей третього віку відчуття приналежності до групи тощо. До мотивуючих факторів, що діють на рівні спільнот, віднесено розуміння значення навчальної діяльності людей третього віку та вироблення відповідних заходів державної політики щодо їхнього залучення в систему неперервної освіти. Зроблено висновок, що розвиток навчальної мотивації пов'язаний зі створенням умов для пробудження власних мотивів людини, мотиваційного середовища, збагаченого стимулами, в якій актуалізуються мотиви людей третього віку.

Key words: люди третього віку, розвиток, мотивація, навчання, типологія навчальних мотивів.

STUDY MOTIVATION DEVELOPMENT OF THE THIRD AGE PEOPLE

Анотація. The article reveals the importance of elderly study motivation on education. The definition of study motivation this age category as a system of biological, social, personal factors that control the behavior of the elderly and encourage them to join the learning process to realize their own capabilities and abilities, unleashing inner potential to maintain a decent quality of life. The typology of educational motives of the elderly is presented according to the following criteria: purposefulness – social, cognitive and personal motives; modality – positive and negative motives; localization of stimuli of activity – external and internal motives, and their role in providing educational activity. The factors that determine the development of motivation for study activities are identified - intra-personal, interpersonal and factors operating at the community level. Important intra-personal factors include a conscious desire to learn, integration into public life, a sense of need and usefulness; the presence of cognitive activity; independent choice of the method of obtaining knowledge, etc. Among interpersonal factors is the creation of a favorable learning environment, atmosphere of support and security; understanding the uniqueness of each elderly student; formation of the belonging feeling to the group, etc. Motivating factors operating at the community level include understanding the importance of the educational activities of the elderly and developing appropriate public policy measures for their involvement in the system of lifelong education. It is concluded that the development of study motivation is associated with the creation of conditions for the awakening of one's own motives, a motivational environment enriched with stimuli, in which the motives of the elderly are actualized.

Ключові слова: people of the third age, development, motivation, study, typology of educational motives.

Вступ. Актуальною проблемою в умовах модернізації соціальної, економічної та культурної сфер в Україні є формування політики навчання впродовж життя, невід'ємним складником якої є навчання дорослих, у тому числі осіб третього віку, що розуміється як використання різних форм освіти з метою набуття сучасних компете-

тностей, збільшення активності та покращення рівня власного життя.

Важливість вирішення цього питання зумовлюється світовою демографічною кризою, значним збільшенням осіб третього віку (60 років і більше). Так, за оцінками Організації Об'єднаних Націй (ООН) у глобальному масштабі кількість таких людей

до 2030 року досягне більш ніж 1,4 мільярда осіб (зростання на 56% за останні 15 років). Вперше в історії чисельність літніх осіб перевищить чисельність дітей (0–9 років) у цей проміжок часу, а до 2050 року і чисельність підлітків і молоді (у віці 10–24 років) (Колишко, & Лазоренко, 2018).

В Україні, за прогностичними застереженнями Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України, кількість людей третього віку становить 24% або 11 млн. осіб. До 2050 року частка осіб, старших 60 років зростає в півтори рази, при цьому рівень їхньої участі у суспільному житті, формальних та неформальних видах навчання становитиме лише 9% (Колишко, & Лазоренко, 2018).

Тому для цієї вікової категорії життєвою необхідністю є соціально-освітня підтримка, виявлення потенційних ресурсів для продовження особистісного розвитку шляхом залучення до додаткового навчання.

Організація цього процесу, спонукання людей третього віку до навчання, подолання бар'єрів для їх участі є складним завданням. Його вирішення пов'язане зі створенням мотиваційного середовища, розроблення можливостей для навчання відповідно до потреб та мотивів цієї вікової категорії.

На особливому значенні мотивації до навчання, яка є основою ефективної навчальної діяльності людей третього віку та підвищення мотивації до участі, наголошується в Національній стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року (2021), що підкреслює важливість дослідження цієї проблеми.

Мета дослідження. Навести власне визначення поняття «мотивація до навчання людей третього віку»; схарактеризувати навчальні мотиви цієї вікової категорії; визначити фактори, що впливають на розвиток мотивації до навчання людей третього віку.

Теоретичні основи та методи дослідження. Загальнотеоретичні положення навчальної мотивації, розроблені у працях українських та зарубіжних учених – А. Адлера (A. Adler), Е. Десі (E. Deci), Л. Божович, Г. Костюка, О. Леонтьєва, М. Лепера (M. Lepper), А. Маркової, Т. Малона (T. Malone), Р. Райана (R. Ryan), С. Рубін-

штейна, О. Столяренка, М. Чіксентмихалі (M. Csikszentmihalyi), П. Якобсона та ін. Важливе значення для наукової розвідки мають роботи, в яких аналізуються проблеми мотивації людей третього віку до участі в освітньому процесі, зокрема Л. Анциферової, Р. Бошира (R. Boshir), М. Єрмолаєвої, Г. Даркенвальда (G. Darkenwald), А. Козіної, Б. Ломова, І. Меліхової, Л. Лук'янової та ін.

Відповідно до мети та завдань наукового пошуку використовувався комплекс взаємопов'язаних методів дослідження: аналіз наукових публікацій з проблем мотивації до навчання дорослих; систематизація фактичних даних з урахуванням особливостей навчальної мотивації людей третього віку; розроблення рекомендацій щодо розвитку навчальної мотивації зазначених осіб; формулювання висновків.

Виклад основного матеріалу. Прагнення навчатися залежить від мотиваційної сфери людини третього віку, оскільки саме це утворення є визначальним, задає спрямованість особистості, її включеність, осмисленість, задоволеність процесом навчання. Основоположними компонентами мотиваційної сфери виступають мотив та мотивація.

Мотив (лат. motus – рух) розглядається як особистісна властивість, внутрішня спонукальна сила, що лежить в основі діяльності людини. О. Столяренко наголошує на тому, що мотиви характеризують типові для особистості, переважно внутрішні, причини вибору нею цілей, способів, учинків, дій. Якщо мета – те, до чого прагне людина, то мотив – заради чого це їй потрібно (Столяренко, 2002). Мотиви не є сталими, у процесі розвитку потреб та інтересів людини відбувається їх перетворення, змінюється співвідношення.

Сукупність мотивів складає основу мотивації особистості. У загальному розумінні мотивація – це схильність людини до певної поведінки, що враховує власні бажання, вимоги оточення з метою адаптації до змінюваних умов й отримання задоволення. У повсякденному житті мотивація розглядається як емоційний або розумовий стан, сила, що спонукає людину до певної діяльності (Лук'янова, 2020). Мотивація пояснює цілеспрямованість, організова-

ність і стійкість діяльності людини, а вивчення мотивації є, по суті, вивченням особистості в її діяльності.

Окремим видом діяльності є навчання, а мотивація до навчання (навчальна мотивація) розглядається як окремий складник мотивації особистості. О. Гребенюк (2000) інтерпретує навчальну мотивацію як систему потреб, мотивів, які спонукають людину опановувати знання, способи пізнання, свідомо відноситися до навчання, бути активним у навчальній діяльності. Вчений розрізняє навчальну мотивацію школяра, студента, дорослого, зауважуючи, що необхідною умовою заохочення дорослої людини до усвідомленого навчання є формування у неї відповідної мотивації.

Досліджуючи мотивацію навчання дорослої людини, Л. Лук'янова (2020) зауважує, що у науковій літературі існує понад п'ятдесят різних теорій мотивації. Узагальнюючи ідеї українських та зарубіжних дослідників, учена робить висновок, що мотивація дорослої людини до навчання проявляється у визначенні цілей, підтриманні уваги під час діяльності, докладанні зусиль й наполегливості у її досягненні. Мотивація управляє діяльністю, спонукальною причиною якої є потреба дорослої людини, суб'єктивна ймовірність успіху, а також індивідуальна оцінка досягнень.

Мотивація людини третього віку формується під впливом специфічних біологічних (вразливість організму), психологічних (усвідомлення змін, що відбуваються та пристосування до них), соціальних (зміна соціального статусу) змін, пов'язаних з наступом цього віку, та має своєрідний характер. Основну вікову характеристику цього етапу онтогенезу людини складає обмеження когнітивних, фізичних можливостей, зниження психічного тону та, як наслідок – втрата автономії, поява невпевненості у власних силах. Для людей третього віку властивими є кризові переживання, пов'язані зі зниженням якості життя, втраченою соціальних ролей, звуженням кола соціальних контактів, необхідністю пристосування до швидких культурних і побутових змін.

Якщо людина третього віку вважає зміни, які з нею відбуваються, цілком природ-

ними, це ставить її на новий рівень самосвідомості. Для такої людини притаманне збереження бажання та можливості вносити вклад в інтелектуальний потенціал суспільства, що є важливим і своєчасним, враховуючи те, що літні люди є носіями суттєвого людського капіталу, володіють значним обсягом знань й умінь, мають багатий життєвий та професійний досвід, а також не втрачають здатності до сприйняття нового.

За твердженням Т. Партико (2016), високий рівень адаптації до старості передбачає осмислене життя та змістовну мотивацію, завдяки якій літня людина зберігає зв'язок із навколишнім світом. Бідність мотиваційної сфери, навіть при зовнішній активності, є причиною низького рівня адаптації. Тому особливості мотивації породжують відкритість або закритість до світу, активність або пасивність людини третього віку.

Це підтверджують результати досліджень Л. Бороздіної та О. Молчанової, які свідчать про те, що від розвитку мотиваційної сфери людини третього віку залежить її позиція стосовно нової реальності способу життя. На думку вчених, для благополучного старіння людина повинна зі змістовного різноманіття навколишнього світу створити оптимальні умови своєї життєдіяльності та саморозвитку (Бороздіна, & Молчанова, 2001).

Тому закономірно, що сфера потреб має велике значення для людей третього віку. Найважливішими є потреби, які лежать в основі забезпечення життєдіяльності, але важливе значення мають й інші, без задоволення яких повноцінне існування стає неможливим – це потреби у навчанні та продовженні поступового розвитку особистості. Потреби у навчанні є джерелом активності людини третього віку, вони через відповідні їм мотиви детермінують навчальну діяльність, визначають її спрямованість.

Мотивацію до навчання людини третього віку розглядаємо як систему біологічних, соціальних, особистісних чинників, які керують її поведінкою та спонукають включитися у процес навчання з метою реалізації власних можливостей та здібнос-

тей, розкриття внутрішнього потенціалу задля збереження гідної якості життя.

Мотивувати людину означає уміти розуміти і сприймати її внутрішні потреби, спонукати до свідомого самостійного вибору дій з задоволення цих потреб і досягнення особистих цілей. Під час формування мотивації до навчання людей третього віку слід враховувати, що з віком змінюється зміст і характер мотивів такої діяльності, посилюється їхня зумовленість соціальними чинниками. Багато мотивів стають більш стійкими, окремі з них набувають статус провідних. Саме ці мотиви здійснюють прямий або опосередкований вплив на характер навчання літньої людини.

Існує декілька класифікацій навчальної мотивації. Послугуючись найпоширенішими з них (Л. Божович, Б. Додонов, К. Замфір, Є. Ільїн, А. Маркова, М. Матюхіна, М. Овчинников, В. Онищук, С. Чірка, П. Якобсон), представимо типологію навчальних мотивів людей третього віку за критеріями: цілеспрямованістю – соціальні, пізнавальні та особистісні мотиви; модальністю – позитивні та негативні мотиви; локалізацією стимулів діяльності – зовнішні та внутрішні мотиви, та охарактеризуємо їх роль у забезпеченні навчальної діяльності.

Соціальні навчальні мотиви людей третього віку зумовлюються існуванням негативною соціальною установкою відносно старості, відстороненням літніх людей від участі у продуктивному житті, втратою інтересу до них та пов'язуються, у зв'язку з цим, з бажанням людини утвердити власну роль і позицію в суспільстві, стати компетентною у сучасному світі, подолати відчуття непотрібності за допомогою додаткової освіти.

Німецьким ученим А. Адлером (A. Adler) запропоновано принцип компенсації, основою якого є твердження, що протягом життя людина прагне так чи інакше компенсувати почуття неповноцінності через діяльність, причетність, формування і розвиток «соціального інтересу». За цією теорією формування мотивації людини третього віку відбувається під впливом створення відповідного середовища, у тому числі – навчального, розвитку відчуття приналежності до відповідної соціальної групи. Іден-

тифікація себе з певною групою та інтеграція в нову соціальну структуру значною мірою впливають на формування навчальної мотивації людини (Ушакова, 2014).

Це підтверджують результати дослідження Б. Ломова (2006), який пов'язує рівень розвитку мотивації людини з приналежністю до конкретного суспільного інституту, людської спільноти, розвитком відношень і зв'язків з іншими людьми, із суспільством загалом.

Тобто, соціальні навчальні мотиви людей третього віку зумовлюються прагненням отримувати нові знання на основі усвідомлення необхідності функціонувати повноцінно якомога довше, налагоджувати соціальні відношення, набувати власний соціальний статус задля знаходження сенсу життя, відчуття особистісної впевненості.

Пізнавальні навчальні мотиви людей третього віку орієнтуються на задоволення їхніх пізнавальних інтересів з метою збереження та підвищення загального інтелектуального рівня, адаптації до сучасних технологічних інновацій та світоглядних змін.

Пізнавальний інтерес є провідним мотивом у навчанні людей третього віку. Він ототожнюється з потребою у набутті сучасних знань, засвоєнні нових видів діяльності, що орієнтують людину в дійсності, та є підґрунтям позитивного ставлення людини до навчання. Інтелектуальна діяльність, що відбувається під впливом пізнавального інтересу, пов'язана з активним пошуком, готовністю до розв'язання завдань, емоційними проявами (очікування нового, радісні переживання від розумової праці, почуття успіху).

Слід зауважити, що з віком відбувається зниження пізнавальної активності людини, що залежить від багатьох чинників і проявляється по-різному. Але, на думку вчених (Б. Ананьєв, П. Балтес (P. Baltes), Д. Векслер (D. Wechsler), В. Лабуві-Віф (V. Labuvi-Vif), К. Шайї (K. Shayi), Л. Рудкевич, В. Фролькіс), у людей третього віку спрацьовує захисний механізм, який актуалізує їхні резервні можливості, накопичені на більш ранніх етапах онтогенезу. Внаслідок цього інтелект адаптується до вікового адаптогенного фактору, ослаблення одних функцій

сприяє формуванню інших пристосувальних функціональних систем, що компенсують явища когнітивного старіння. Означені процеси дозволяють зберегти розумові функції, забезпечують можливість інтелектуального розвитку людей третього віку, сприяють зростанню їхніх розумових здібностей.

Вчені роблять висновок, що рівень освіти, культурного розвитку дають більше шансів зберегти когнітивну активність у літньому віці, оскільки зумовлюють потребу в постійному пізнанні. Чим краще розвинута пізнавальна мотивація, тим активніше літня людина включається в освітню діяльність. Звичка і сформована пізнавальна спрямованість, зокрема людей інтелектуальної і творчої праці, спонукають їх, як правило, до саморозвитку впродовж життя та забезпечують ефективність навчання. Недостатнє ж задоволення пізнавальних потреб, застосування інтелекту людини зумовлює зниження його рівня та припинення власного розвитку в особистому і соціальному плані.

Тобто серед людей третього віку вирізняються особи з активною та пасивною пізнавальною активністю. Активну групу літніх людей відрізняє позитивна установка на майбутнє, бажання відчувати себе потрібними і затребуваними. Їм притаманне заняття новою справою, уявлення та осмислення своїх освітніх потреб, готовність до включення в освітній простір, різноманітний за змістом, формами і видами. У свою чергу, пасивне пристосування до життя різко зводить значущість навчальної діяльності, актуалізуючи лише її суто утилітарні можливості.

Особистісні навчальні мотиви людей третього віку спрямовані на задоволення внутрішньої потреби у здобутті знань, що мають для людини особисте значення, розвиток життєвих навичок, необхідних для адаптації в сучасному світі.

На думку М. Єрмолаєвої (2002), особистісні характеристики людини третього віку залежать від вибору нею стратегії життєдіяльності та пристосування до власного вікового періоду – ними є або стратегія збереження себе як особистості, що передбачає підтримку і розвиток соціальних

зв'язків, або стратегія розвитку себе як індивіда, яка зумовлюється процесами відособлення, індивідуалізації, виживання, небажанням та неможливістю реалізації себе.

Особистісна стратегія є прогресивною для людини третього віку, тому що пов'язана з усвідомленим вибором власної позиції, розвитком нового ставлення до себе та своїх можливостей в конкретних життєвих умовах. Працюючи з людьми третього віку, необхідно враховувати їхні своєрідні особливості – певний позитивний або негативний навчальний та життєвий досвід, рівень самосвідомості, наявність упереджень, самокеровану поведінку. Старші учні вмюють учитися, мають чіткі потреби, усталені інтереси, бажання самостійно визначати для себе зміст і характер навчання. Вони вмотивовані, психологічно налаштовані на те, щоб отримати запланований результат, добре усвідомлюють необхідність оволодіння певним стилем пізнавальної діяльності, мають такі риси характеру, як працьовитість, організованість, самостійність, цілеспрямованість.

Позитивні та негативні навчальні мотиви людей третього віку. Позитивні навчальні мотиви забезпечують відсутність психотравмуючих впливів на особистість у процесі навчання та зумовлюють навчальну активність дорослого учня на основі позитивних емоцій. До них відносяться мотиви комфорту, успіху, досягнення, заповнення вільного часу, спілкування та розширення кола знайомих. Негативні – це мотиви, що для своєї стимуляції орієнтують викладача на використання заохочень, супроводжуваних негативними емоціями.

Потреба людини третього віку отримувати задоволення від навчання забезпечується позитивними мотивами до навчання, що передбачають створення позитивної, комфортної атмосфери, вияв поваги, толерантності тих, хто навчає та навчається, налагодження емоційної рівноваги, врахування вікових порушень слухачів.

На думку Л. Анциферової (2001), на позитивну мотивацію людей третього віку впливає відсутність директивного характеру навчання. Вчена вважає, що воно має бути побудоване як система обговорень, бесід, круглих столів, тренінгових занять, у

процесі яких викладачі виявляють запити, очікування і установки учасників, де літні люди діляться власним досвідом. Передача життєвого досвіду у процесі навчання є найбільш значущим механізмом активізації психотерапевтичного ефекту навчання цієї вікової категорії.

Задовольняючи потреби людей третього віку, варто враховувати «зв'язаний» характер сприйняття ними нової інформації, розуміти, що якщо нові знання не узгоджуються з тим, що людина вже знає, вона підсвідомо налаштовуватиметься на їх несприйняття та відчуватиме емоції незадоволеності собою та викладачем.

Слід враховувати, що фізіологічно, у тих, хто працює на позитивній мотивації активніше вироблюються гормони щастя, виникає задоволення від навчальної діяльності, досягається успіх.

Внутрішні та зовнішні навчальні мотиви людей третього віку. Всі мотиви, що спонукають людей третього віку до навчання, поділяються на внутрішні (безпосередні, які людина може контролювати) та зовнішні (опосередковані, які знаходяться поза зоною контролю людини) (Табл. 1).

Таблиця 1.

Види джерел активності навчальних мотивів людини третього віку

ВИДИ ДЖЕРЕЛ АКТИВНОСТІ		ГРУПИ МОТИВІВ	
внутрішні	пізнавальні та соціальні потреби, що спрямовані на задоволення психологічних потреб людини третього віку: потяг до дій і досягнень, що мають для людини ціннісний сенс та соціально схвалюються; відчуття власних можливостей, самоствердження, само-реалізація в навчальній діяльності.	пізнавальні	задоволення пізнавальних інтересів людини з метою збереження та підвищення загального інтелектуального рівня, адаптації до сучасних технологічних інновацій та світоглядних змін
		особистісні	задоволення внутрішньої потреби у здобутті знань, що мають для людини особисте значення, розвиток життєвих навичок, необхідних для адаптації в сучасному світі
зовнішні	визначаються умовами життєдіяльності людини третього віку: оточення, суспільство, навколишнє середовище	соціальні	утвердження власної ролі і позиції в суспільстві, набуття сучасних компетентностей, подолання відчуття непотрібності за допомогою додаткової освіти

Мотив до навчання є внутрішнім, якщо має для людини ціннісний сенс, тобто з його допомогою реалізується потреба у внутрішньому благополуччі, гармонізації внутрішнього світу, коригуванні системи особистісних установок та самооцінок. Внутрішні мотиви спрямовані на задоволення психологічних потреб людини, зокрема – відчуття своїх можливостей, самоствер-

дження, підтримання соціальних стосунків, а внутрішньо мотивована поведінка здійснюється нею заради самої себе, спрямована на процес діяльності, виявляється як активність заради активності. Її наслідком є зростання компетентності, саморозвиток, переживання радості, інтелектуальної насолоди, задоволення від діяльності, відчуття себе джерелом змін у навколишньому світі.

Якщо мотив має для особистості утилітарно-прагматичний сенс, тобто реалізує потреби в зовнішньому благополуччі (матеріальному та соціальному), то він є зовнішнім. У разі зовнішньої мотивації чинники, що регулюють поведінку, не залежать від внутрішнього «Я» особистості. Їх джерелом є оточення людини, суспільство, навколишнє середовище.

Вчені по різному трактують співвідношення ролі внутрішньої та зовнішньої мотивації у діяльності дорослого, зокрема навчальної, – існують теорії про переважаючу роль внутрішньої мотивації, значущі зовнішні фактори, що впливають на особистість з навколишнього середовища, залежність від обох видів мотивації, відсутність їх диференціації.

За визначенням Е. Десі та Р. Райана (Deci, & Ryan, 2000) внутрішня мотивація є властивістю організму, притаманною кожній людині від народження та потенційно наявною впродовж усього життя. У дорослому віці внутрішньою мотивація є тоді, коли людина вважає, що вона сама є причиною своїх дій, здатна виконувати їх незалежно від зовнішніх факторів, що не сприяють задоволенню потреб людини в автономії. Тобто, ядром внутрішньої мотивації є потреба дорослої людини бути незалежною, діяти відповідно власної мотивації, «що йде зсередини», та не підкріплюється зовні.

П. Балтес (P. Baltes) (1994) стверджує, що діяльність дорослої людини детермінується складною взаємодією зовнішнього (соціального) та внутрішнього (біологічного) середовищ та їх синтезом. Зауважуючи про «всєвіковий» характер розвитку людини, дослідник пов'язує успішність її навчальної діяльності з внутрішніми особистісними установками та залежністю від позитивних зовнішніх умов.

На думку Т. Малона (Т. Malone) та М. Лепера (М. Lepper) внутрішньо мотивована активність людини пов'язана з отриманням інтересу, задоволення, як винагороди, якою супроводжується ця активність. Вчені роблять висновок про залежність мотивації від внутрішньо мотивованого середовища, в якому людина виконує певну діяльність, особистісних (прагнення виконати завдання, елемент виклику, цікавість, наявність новизни, почуття особистісного контролю над ситуацією тощо) та міжособистісних (кооперація, що приносить відчуття задоволення від допомоги іншим, почуття спільності, схвалення іншими виконуваної діяльності) чинників, які збільшують внутрішню мотивацію.

М. Чіксентміхалі (М. Csikszentmihalyi) (2013), вивчаючи феномен внутрішньої мотивації, звертає увагу на роль переживань, що супроводжують дорослу людину в процесі навчання, та від яких залежить його ефективність. Внутрішня мотивація, на переконання вченого, це позитивний емоційний стан, що викликає захоплення діяльністю, незалежно від певної зовнішньої мети. Він виявляється у відчутті абсолютної включеності в діяльність; повної концентрації уваги, думок і відчуттів на справі; чіткому усвідомленні цілей; відсутності страху за можливі помилки і невдачі; «розчиненні» у власній справі. Навчальну діяльність, мотивовану такими умовами, вчений порівнює з грою дитини, яка повністю занурюється у внутрішній світ гри, захоплена дією, радісно переживає цей стан.

О. Леонтьєв пов'язує мотивацію до навчальної діяльності дорослого з мотивами двох типів – смислоутворюючими мотивами та мотивами-стимулами. Якщо смислоутворюючі мотиви спонукають до діяльності, надають їй особистісного смислу, то мотиви-стимули виконують лише функцію енергетизації, стимулювання діяльності. Смислоутворюючі мотиви виступають як певні внутрішні утворення, а мотиви-стимули не мають особистісного смислу, хоч і можуть бути надзвичайно емоційними, афективними.

Підсумовуючи зазначене, констатуємо, що мотивація до навчальної діяльності людини третього віку має переважно внут-

рішній характер. Внутрішній мотив збуджує людину до вольової активності, надаючи змісту її діям, цілям, умовам їх досягнення. Результатом внутрішньо мотивованої діяльності є розвиток людини, набуття знань, що не були відомі, перевершення себе у деяких якостях. При цьому навчальна діяльність людини третього віку, що зумовлена внутрішніми мотивами, супроводжується позитивними емоціями.

Намагаючись мотивувати людину ззовні, можна натрапити на негативну реакцію, тому що зовнішня мотивація часто вимагає відмови від власних потреб заради цілей, які не становлять для людини цінності в даний момент часу. Тому сформувані у людини третього віку мотив навчання ззовні неможливо, він є складним психологічним утворенням, що витворює сама людина. Ззовні можна посилити такий мотив за допомогою відповідного мотиватора, який людина приймає та який є для неї значущим. Необхідність зовнішнього стимулювання завжди існує в разі недостатньо вираженої внутрішньої мотивації.

До факторів, що зумовлюють розвиток мотивації навчальної діяльності та спонукають людей третього віку до такої діяльності відносимо внутрішньо-особистісні, міжособистісні фактори та фактори, що діють на рівні спільнот.

Важливими внутрішньо-особистісними факторами, мотивуючими людей третього віку навчатися, виокремлюємо:

– усвідомлене бажання вчитися, інтеграцію в суспільне життя, відчуття своєї потрібності та корисності (мотивуючи людей третього віку, необхідно розуміти, що лише вольова активність щодо оволодіння новими знаннями й навичками забезпечуватиме ефективність навчання, намагання нав'язати людині думку про необхідність навчання викликатиме у неї супротив);

– наявність пізнавальної активності (мотивуючи людину третього віку, необхідно виявляти повагу до їхніх інтересів і потреб, вміти виявляти сукупність пізнавальних інтересів для створення емпіричної моделі структури цих інтересів; реалізувати зміст навчання на основі прерогативи пізнавальних інтересів саме цієї вікової категорії; здійснювати постійний моніторинг

структури пізнавальних інтересів з метою коригування навчальних програм);

– самостійне обирання способу отримання знань, прагнення невідкладно застосовувати набуті знання у житті (мотивуючи людей третього віку, необхідно реалізовувати індивідуальні освітні траєкторії шляхом диференціації практико-орієнтованих освітніх програм, дозволяючи людині самостійно обирати навчальні курси відповідно запитів, потреб, інтересів; залучати до викладання педагогічний персонал з досвідом практичної викладацької роботи та знань психології і специфіки організації навчання саме цієї категорії дорослих; добирати оптимальні методи й технології навчання з урахуванням вікових фізичних та психічних особливостей старших учнів).

Акцентуючи увагу на міжособистісних факторах, які сприяють розвитку навчальної мотивації, необхідно:

– створювати сприятливе навчальне середовище, атмосферу підтримки та безпеки, де людина третього віку матиме можливість отримувати розуміння та допомогу від викладачів та старших учнів (ставити запитання, ділитися сумнівами, не боятися бути осудженою тощо);

– розуміти унікальність кожного старшого учня, враховувати властиві йому вікові психофізіологічні зміни;

– створювати умови для комунікації учасників навчального процесу, знаходження ними спільних інтересів та мотивів навчання; формувати у людей третього віку відчуття приналежності до групи;

– відноситися з повагою до досвіду людей третього віку, який вони привносять у навчання; використовувати їхні спогади про позитивний навчальний досвід; створювати умови для ознайомлення з прикладами життєвого та професійного досвіду всіх учасників освітнього процесу;

– добирати для людей третього віку навчальний матеріал, оптимальний за обсягом та складністю; не ставити перед ними недосяжні та абстрактні цілі навчання; не перевантажувати зайвою інформацією;

– здійснювати моніторинг результативності позитивної мотивації (задоволеність результатами навчання, бажання продовжити навчання, підвищення рівня

самооцінки, поява нових захоплень тощо) з метою коригування мотиваційних установок людей третього віку.

До факторів, що діють на рівні спільнот, відносимо, насамперед, розуміння значення навчальної діяльності людей третього віку та вироблення відповідних заходів державної політики щодо їхньої підтримки та залучення в систему неперервної освіти, а саме:

– зміна соціальних стереотипів по відношенню до людей третього віку; формування у них вікової ідеології активного функціонування в будь-якому віці; пропаганда культури активного старіння;

– розроблення нормативно-правового регулювання навчання людей третього віку;

– здійснення політики соціальної підтримки освітньої діяльності людей третього віку; розвиток громадських ініціатив, спрямованих на створення умов для загальнодоступного навчання людей третього віку; впровадження соціально значущих освітніх проектів;

– інституалізація освіти цієї категорії населення, створення та фінансування поліфункціональних соціально-педагогічних інституцій для навчання людей третього віку, зокрема університетів третього віку; створення сприятливого освітнього середовища для людей третього віку;

– популяризація позитивного досвіду функціонування університетів третього віку, успішних історій навчання старших студентів.

Висновки. Важливим компонентом навчальної діяльності людей третього віку є мотивація. Вона може бути внутрішньою або зовнішньою щодо діяльності, але завжди є внутрішньою характеристикою особистості як суб'єкта цієї діяльності. Навчальна мотивація зумовлює активність людини, визначає її спрямованість, дозволяє людям третього віку визначити нові напрями подальшого розвитку, власної самореалізації, що забезпечує їхню адаптацію у сучасному світі. Розвиток мотивації пов'язаний зі створенням умов для пробудження власних мотивів людини, мотиваційного середовища, збагаченого стимулами, в якій актуалізуються мотиви людей третього віку.

ЛІТЕРАТУРА

- Анциферова, Л. (2001) Психологія старості: особливості розвитку особистості у період пізньої дорослості. *Питання психології*, 3, 85–99. (Antsyferova, L. (2001) *Psykhologhiia starosti: osoblyvosti rozvytku osobystosti u period piznoi doroslosti. Pytannia psykhologhii*, 3, 85–99.)
- Балтес, Б. П. (1994). Всевіковий підхід у психології розвитку: дослідження динаміки підйомів і спадів протягом життя (переклад з англ.). *Психологічний журнал*, 15, 1. (Baltes, B. P. (1994). *Vse-vikovyi pidkhid u psykhologhii rozvytku: doslidzhennia dynamiky pidiomiv i spadiv protiahom zhyttia* (pereklad z anhl.). *Psykhologhichnyi zhurnal*, 15, 1).
- Бороздіна, Л. В., & Молчанова, О. М. (2001). *Самооцінка у різних вікових групах: від підлітків до осіб похилого віку*. Москва: Проект-Ф. (Borozdina, L. V., & Molchanova, O. M. (2001). *Samootsinka u riznykh vikovykh hrupakh: vid pidlitkiv do osib pokhyloho viku*. Moskva: Proekt-F).
- Гребенюк, О. С., & Гребенюк, Т. Б. (2000). *Основи педагогіки індивідуальності*. Калінінград: Калінінградський державний університет (Hrebeniuk, O. S., & Hrebeniuk, T. B. (2000). *Osnovy pedahohiky individualnosti*. Kalininhrad: Kalininh-radskyi derzhavnyi universytet).
- Єрмолаєва, М. В. (2002). *Практична психологія старості*. Москва: ЭКСМО-Пресс (Yermolaieva, M. V. (2002). *Praktychna psykhologhiia starosti*. Moskva: EKSMO-Press.)
- Колишко, Р., & Лазоренко О. (2018). *Якою має бути політика навчання дорослих в Україні? Аналітичний звіт*. URL: <https://www.civic-synergy.org.ua/wp-content/uploads/2018/04/Navchannya-doroslykh-v-Ukrayini.pdf> (Kolyshko, R., & Lazorenko O. (2018). *Yakoiu maie buty polityka navchannia doroslykh v Ukraini? Analitych-nyi zvit*. URL: <https://www.civic-synergy.org.ua/wp-content/uploads/2018/04/Navchannya-doroslykh-v-Ukrayini.pdf>).
- Ломов, Б. (2006). *Психічна регуляція діяльності*. Москва: ИП РАН. (Lomov, B. (2006). *Psykhichna rehuliatsiia diialnosti*. Moskva: IP RAN).
- Лук'янова, Л. (2020). *Освіта дорослих: сучасні стратегії і практики в Україні та зарубіжжі*. Київ: Вид-во ТОВ «Юрка Любченка». (Lukianova, L. (2020). *Osvita doroslykh: suchasni stratehii i praktyku v Ukraini ta zarubizhzhii*. Kyiv: Vyd-vo TOV «Iurka Liubchenka»).
- Партико, Т. Б. (2016). Особливості мотивації самоставлення в осіб із різним емоційним тонутом у пізній дорослості. *Психологічні перспективи*, 27, 137–149. (Partyko, T. B. (2016). *Osoblyvosti motyvatsii samostavlennia v osib iz riznym emotsiinym tonusom u piznii doroslosti. Psykhologhichni perspektyvy*, 27, 137–149).
- Столяренко, О. М. (2002). *Психологія і педагогіка*. Москва: ЮНИТИ. (Stoliarenko, O. M. (2002). *Psykhologhiia i pedahohika*. Moskva: YuNYTY)
- Ушакова, І. М. (2004). *Геронтопсихологія*. Херсон: НУЦЗУ. (Ushakova, I. M. (2004). *Herontopsykhologhiia*. Kherson: NUTsZU. (Ushakova, I. M. (2004). *Herontopsykhologhiia*. Kherson: NUTsZU.)
- Чиксентміхайї, М. (2013). *Еволюція особистості* (перекл. з англ.). Москва: Альпіна нон-фикшн (Chyksentmikhaii, M. (2013). *Evoliutsiia osobystosti* (perek. z anhl.). Moskva: Alpyna non-fykshn).
- Deci, E., & Ryan, R. (2000). The «what» and «why» of goal pursuits: Human need sand the self-determination of behavior. *Psychological Inquiry*, 11, 227–268.

Олена Тринус, кандидат педагогічних наук, старший дослідник, учений секретар Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України.

Olena Trynus, PhD in Pedagogy, Senior Researcher, Scientific Secretary, Ivan Ziazium Institute of Pedagogical Education and Adult Education of NAES of Ukraine

E-mail: evtrinus@gmail.com
ORCID ID 0000-0003-2945-0796

Received: 24.11.2021

Accepted: 08.12.2021